

Višnja Bandalo

LEOPARDIJEVE *PJESME* I *ZIBALDONE*

Kada je u pitanju ovdašnja leopardistika, jedan od najznačajnijih dometa predstavlja posljednji cjelovit prepjev zbirke *Pjesme (Canti)*,¹ popraćen analitičkim instrumentarijem kojim se razmatra autorova poetika, što ga je u dvojezičnom izdanju priredio profesor Frano Čale. Kao što ističe u uvodnoj *Napomeni*, u nastojanju da uvaži jedinstvo složenih sastavnica izvornika, Čale vodi računa o ravnoteži sadržajnog i formalnog aspekta, kao važnoj odrednici Leopardijevog pjesničkog svjetonazora. Poštuje se stoga dimenzija "pjeva", čemu odgovara generički talijanski oblik *canto*, lišen retoričkih konotacija, koji je odabran kao naslov dviju kasnijih zbirki objavljenih tijekom života pjesnika iz Recanatija (Firenca, 1831. i Napulj, 1835).

S obzirom na versifikacijska mjerila, u novom prepjevu se slijede originalna metrička svojstva kao i način rimovanja. Nevezani jedanaesterac koji uz sedmerac prevladava u kasnijim lirskim sastavcima prevodi se pravilnom varijantom, u kojoj je naglasak uglavnom na pretposljednjem slogu, a vjerno je prikazana i shema opkoračenjâ.²

U kritičkom smislu, polazi se od napetosti herojske i pesimističke crte, kao dviju konstanti koje su u različitom omjeru prisutne u cijelom opusu ovog klasičnika. Građanski angažman uočljiv je već u uvodnim rodoljubnim kanconama iz 1818. godine: *Italiji*, nastaloj na Petrarkinu tragu, te ujedno najzastupljenijoj pjesmi u našoj kulturnoj sredini, te *O Dantovu spomeniku*, gdje autor priziva grčko i latinsko naslijeđe. I dok se u ranijim stihovima junački ideal očituje u semantičkom prepletu s idejom ljubavi, specifičan rječnik postupno jenjava, ustupivši mjesto idilama.³ Razočaranje na društveno-povijesnom planu prati odustajanje od prevladavajućeg senzibiliteta u njegovom stoljeću (*Zib.* 1393). Ostaje prisutna, međutim, etička komponenta u ovog pjesnika pobune,⁴ koja je potvrđena zaključnom parabolom iz sastavka *Žuka*.

¹ Giacomo Leopardi, *Canti/Pjesme*, priredio i preveo F. Čale, Durieux – Matica hrvatska – Edit, Zagreb – Dubrovnik – Rijeka, 1993. Dodajmo da sve naslove i ulomke iz pjesama navodimo prema ovom izdanju. Prethodno, Leopardijevu poeziju prevodili su, između ostalih, V. Nazor, A. Tresić Pavičić, J. Polić Kamov, I. G. Kovačić, O. Delorko, V. Desnica, D. Cesarić i niz drugih autora (Sanja Roić, *Novi prilozi o Leopardiu u nas*, u *Hrvatsko-talijanski književni odnosi* 3, ur. M. Zorić, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1992, str. 149-165).

² Natka Badurina, *Tradicija i modernost prijevoda (Giacomo Leopardi, 'Canti'/'Pjesme')*, "Republika", L, br. 4-6, Zagreb, 1994, str. 245.

³ Gino Tellini, *Leopardi*, Salerno Editrice, Rim, 2001, str. 95.

⁴ Walter Binni, *La protesta di Leopardi*, Sansoni, Firenca, 1973, str. 262-263.

Podijeljen u četiri osnovne etape (kancone, idile, pizanske i rekanatske pjesme, posljednje pjesme), Leopardijev lirska opus koji u završnoj verziji sadrži četrdeset i jedan sastavak, nerijetko refleksivnog karaktera, nastaje u dosluhu s *Velikom bilježnicom misli* (poznatom i pod originalnim naslovom *Zibaldone*),⁵ kasnije pretvorenom u žanrovske prototip meditativnog dnevnika, kao i s *Moralnim djelcima*. U kontekstu epohe, otvorena i fragmentarna struktura Leopardijeve dnevničke komplikacije nalikuje istoimenoj *Velikoj bilježnici* u koju otprilike istodobno (1809–1853) dojmova arhivira Giuseppe Gioachino Belli. U pitanju je ponovno opsežna zborka intelektualne naravi, koja pruža uvid u autorovu kulturu, no budući da se uglavnom ustrojava kao bilanca o pročitanoj lektiri, među kojom se pronalazi i osvrt na Leopardijeve *Pjesme*, ne smatra se originalnim književnim djelom, pa je dosada komentirana samo fragmentarno u nekoliko navrata. Među tematskim afinitetima, pisci dijele zanimanje za pedagošku dimenziju te kulturnu antropologiju u širokom spektru interesa.⁶

Radni dnevnik služi Leopardiju kako bi iskušao brojna razmišljanja o naravi pjesničkog čina ili filološkim i lingvističkim zasadama, te crpio ideje i leksik za razradu lirske motiva. On pritom ulaže napor promatranja, generaliziranja i apstrahiranja zaključaka, u kojem se ogleda genij, a koji karakterizira cijelokupno djelo. Potrebu zapažanja svest će na upečatljivu maksimu: "svi vide, ali malobrojni promatraju" (*Zib.* 1767). O kvaliteti obuhvaćanja složenog problema "jednim pogledom" (*il colpo d'occhio*), kao da je u pitanju promatranje stanovitog prizora (*Zib.* 1854), odnosno ulozi supsumiranja (*Zib.* 1867–1869), pisao je Arturo Graf.⁷ Tomu valja pridodati opasku o talentu koji nije samo priroden, jer se originalnost može kultivirati (*Zib.* 2185–2186, 2571–2572).⁸ U *Velikoj bilježnici* Leopardi registrira vanjske poticaje koji su prethodili stilskoj elaboraciji u lirici. Tako doznajemo o događajima te njihovim

učincima, kao i okolnostima nastanka poetskih epizoda. U kontekstu zajedničke perspektive, nije stoga nevažno što dnevničku zbirku otvara slikom koju će zatim oblikovati u *Miru poslije oluje* (*Zib.* 1). Ovoj pjesmi prethodi i bilješka u kojoj naslovnu opreku uspoređuje s onom između zdravlja i bolesti,⁹ ustvrdivši da bi užici postali monotoni bez osjećaja boli ili nevolja (*Zib.* 2601–2602). Drugačiji emotivni ton u poeziji pritom proizlazi iz negativnog odnosa prema prirodi koji postaje očigledan tijekom 1823–1824, kada nastupa zaokret prema "kozmičkom pesimizmu". Sumnja poprima radikalni karakter u jednom segmentu *Noćne pjesme* 52–56, prožete brojnim upitima, naglašenima naposljetku trostrukim isticanjem hipotetičnosti. Za interpretaciju potonje ilustrativna je primjedba o Kirgizima, nomadima na sjeveru središnje Azije, koji noću promatraju mjesec improvizirajući tužnu glazbu i stihove (*Zib.* 4399–4400). Jednako tako, metafora o životu kao mukotrpnom i uzaludnom usponu (*Zib.* 4162–4163) odgovara ulomku iz pjesme (21–36). Uspomenu o sjeti koju je pobudila melodijska lokalna prolaznika na povratku sa svetkovine, jer je navodila na usporedbu s iščezlim tragom slavnih Rimljana (*Zib.* 50–51), prenosi u *Blagdanskoj večeri* 24–37.

S obzirom na stalne autorske usporedbe pjesničke i filozofske misli, moguće je nadalje ustvrditi da pojedina povlaštena poetička mjesta zadobivaju potpunije i katkada drugačije obrise u svjetlu usporednog čitanja. Na teorijskom planu, Leopardija odlikuje traganje za konstantama, što uvjetuje ponavljanje tema u različitim djelima. Zbog tog razloga moguće je preispitati status programatskih riječi (iluzija, užitak, sreća, želja, ljubav, priroda) i njihovih negativnih logičkih korelata, s obzirom na podudarnosti ili odstupanja u Leopardijevom "sistemu mišljenja", koji je oblikovan kao skup filozofema, radije nego zaokružena i jedinstvena misaona cjelina. Iluzija, iako *spiritus movens* ove poetike, niti jednom izrijekom nije spomenuta među *Pjesmama*. Središnju ulogu spomenutog pojma autor nagovještava već u mladenačkom ogledu *Govor jednog Talijana o romantičkoj poeziji* (1818), te opetovano potvrđuje u *Velikoj bilježnici*. Početnu misao da pjesnik treba stvoriti iluziju oponašanjem prirode, te u konačnici zabaviti, za razliku od filozofa zaokupljenog istinitim i korisnim, nadopunjava tvrdnjom o patetičnoj, melankoličnoj i osjećajnoj naravi moderne lirike.¹⁰ Onodobno jenjavanje autentičnog pjesničkog duha objašnjava upravo pomanjkanjem strasti i iluzija (*Zib.* 2945), koje se dokidaju civiliziranjem. S druge strane, razlog izostanka ovog termina iz lirske rječniku

⁵ Giacomo Leopardi, *Zibaldone di pensieri*, ur. A. M. Moroni, Mondadori, Milano, 2006, 2 sv.

⁶ Stefania Lutazzi, *Lo Zibaldone di Giuseppe Gioachino Belli. Indici e strumenti di ricerca*, Aracne, Rim, 2005, str. 79–84. Za razliku od tri Bellijeva dnevnika putovanja na francuskome, Leopardi, koji je na tom jeziku sastavljao pojedinu pisma, nema izravno iskustvo. Prema tumačenju Mladena Machieda, činjenica da unatoč izraženoj internacionalnoj dimenziji, nije nikada otputovao izvan Italije, možda je uvjetovala njegovog uvjerenje o superiornosti talijanske civilizacije kada je riječ o antičkom kulturnom naslijedu (*O modusima književosti. Transtalijanistički kompendij*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2002, str. 128).

⁷ Arturo Graf, *Foscolo, Manzoni, Leopardi. Preraphaeliti, simbolisti ed esteti. Letteratura dell'avvenire*, Loescher, Torino, 1955, str. 122.

⁸ Kao dopunu navodimo ulomak pisma P. Giordaniju iz Recanatija, s nadnevkom 30. travnja 1817: "[...] dapače smatram nadasne sigurnim i očiglednim da poezija zahtijeva beskrajno naukovanje i trud, te da je pjesničko umijeće toliko duboko da se napredujući doznae kako se savršenstvo nalazi gdje se u početku nije niti pomicalo"; Giacomo Leopardi, *Epistolario*, ur. F. Brioschi i P. Landi, Bollati Boringhieri, Torino, 1998, sv. I, str. 95.

⁹ Na sličan način piše o vlastitom duhu koji je "sada više sklon tišini nego olujii" u kratkom mladenačkom dnevniku *Uspomena na prvu ljubav* (*Memorie del primo amore*), u Giacomo Leopardi, *Dijalozi i eseji*, priredio i preveo T. Smerdel, Zora, Zagreb, 1961, str. 237.

¹⁰ Giacomo Leopardi, *Discorso di un italiano intorno alla poesia romantica*, u *Tutte le poesie e tutte le prose*, ur. L. Felici, Newton & Compton, Rim, 2001, str. 972 i 984.

možda je moguće potražiti u konstataciji prema kojoj njegova učinkovitost ovisi o djelomičnoj hermetičnosti: "No, kako je moguće da budu *dugotrajne* i *snažne* koliko je potrebno, ako su tako otkrivene? i da pokreću na velika djela? a koja veličina može opstati bez iluzija ili joj se nadati?" (Zib. 15). U napetosti prema racionalnom aspektu, zadaća pjesnika jest da održi iluziju (Zib. 18) te na taj način sačuva neophodnu "snagu i zanos i žar duha" (Zib. 21), izbjegnuvši opasnost od potonuća u barbarstvo.

U pozadini ovog stava stoji pjesnikovo materijalističko uvjerenje. Slijedom shvaćanja da čovjek ne može ni mišlu nadići tvarno (Zib. 3503, 4251-4253, 4288), Leopardi izdvaja iluziju kao provizoran lijek protiv tjeskobe praznine. Postavljajući pitanje smisla u svemiru, ističe ustrajno zaboravljanje univerzalne istine, prema kojoj ništavilo predstavlja "prvo načelo" (Zib. 1464; usp. Zib. 85). No, analogno prethodnom primjeru, Mengaldo ustvrđuje da je ova imenica (*il nulla*), kao pretpostavka nihilizma, samo tri puta spomenuta u lirskoj produkciji (*Angelu Maiu*).¹¹ Ideja ništavila kojoj se priklanja približava autora romantičarskom i egzistencijalističkom stajalištu.¹² S izuzetkom sastavka *Himna patrijarsima*, jedinog dovršenoga iz zamišljenog desetočlanog ciklusa *Kršćanskih himni (Inni cristiani)*, u kojem tematizira edenski mit o slobodnom i sretnom dobu,¹³ Leopardijeva poezija svjedoči o slabljenju uvjerenja o mogućnosti pronalaženja odgovora u teleološkoj perspektivi (Zib. 3497).¹⁴ Prema drugom mišljenju, nije izvjesno odustaje li Leopardi sasvim od finalističke upitnosti, jer ostaje prisutan odnos prema transcendenciji u vidu "metafizike materije".¹⁵ U obzoru ništavnosti autor pribjegava iluzijama, koje još od rane faze razmišljanja, kada priroda za njega predstavlja neophodan vitalistički poticaj, smatra sastavnim dijelom ljudske naravi: "Izgleda kao apsurd, pa ipak je istinito, budući da je sva zbilja ništavilo, na svijetu ne postoji ništa drugo stvarno niti suštinsko osim iluzija" (Zib. 99).¹⁶

¹¹ Pier Vincenzo Mengaldo, *Sonavan le quiete stanze. Sullo stile dei "Canti" di Leopardi*, Il Mulino, Bologna, 2006, str. 88.

¹² Sergio Givone, *Storia del nulla*, Laterza, Bari, 2006, str. 99.

¹³ Alberto Frattini, *Giacomo Leopardi. Una lettura infinita*, Istituto propaganda libraria, Milano, 1989, str. 43.

¹⁴ Usp. Gilberto Lonardi, *Leopardi: memoria della poesia e poesia della memoria*, u "In quella parte del libro de la mia memoria". Verità e finzioni dell'"io" autobiografico, ur. F. Bruni, Marsilio, Venecija, 2003, str. 267.

¹⁵ Lucio Felici, *L'Olimpo abbandonato. Leopardi tra "favole antiche" e "disperati affetti"*, Marsilio, Venecija, 2005, str. 207.

¹⁶ Potvrdu pronalazimo u pismu P. Giordaniju iz Recanatija: "Iz vašeg posljednjeg pisma vidim da ste veoma melankolični, i vjerujte da ne znam kako da Vas utješim, osim da Vas zamolim da nešto pustite iluzijama koje u suštini dolaze od univerzalne dobročiniteljice prirode, dok je razum krvnik ljudskog roda, luč koja treba osvijetliti, a ne zapaliti, kao što nažalost čini" (14. prosinca 1818, u Giacomo Leopardi, *Epistolario*, nav. djelo, str. 226).

Pogreške i djelomično nepoznavanje okolnosti odlučujući su za sretan razvoj događaja prema prirodnim zakonima (Zib. 333). U lirici su tako učestale varijacije ideje o nužnoj i ugodnoj obmani (*l'inganno, l'errore*) koju stvara imaginacija, a ne intelekt, a pokreća joj je Leopardijevo poimanje iluzije: odatle potječu sintagme o "vedrim", "slatkim", "dragim" ili "omiljenim varkama" (redom iz pjesama *Pobjedniku u igri loptom* 34-35, *Grofu Carlu Pepoliu* 122, *Samom sebi* 4, *Mjesečev zalazak* 24), o "miloj", "moćnoj" i "drevnoj tlapnji" (*Preporod* 110, *Uspomene* 66, *U povodu zaruka* 3), o "slatkoj", "blaženoj" te "miloj bludnji" (*Himna patrijarsima* 101, *Preporod* 43, 86, *Uspomene* 77), o "nježnim zabludama" (*Aspasia* 107), o "mladenačkoj obmani" (*Svojoj gospipi* 37), "sretnijim užicima" (*Angelu Maiu* 110). Afirmativno viđenje prirode, znatno prošireno u odnosu na statičan okvir krajolika, do značenja života ili bitka kao takvoga (Zib. 3813-3814), zapaža se u sastavcima *Proljeću, Modroku, Beskonačnost, Osamljenički život, Preporod*. Priroda isprva daje iluzije, stvara sklad koji pomiruje unutrašnje napetosti, potiče sjećanja lirskog subjekta kojemu, u trajnom dijalogu s okolinom, ponekad pripada uloga putnika (Zib. 4485), u skladu s aktivnim idealom (Zib. 2381, 2415). Znakoviti primjeri nalaze se u pjesmama *Misao vladarica* (29-32) i *Mjesečev zalazak* (28-33).

Čovjek u skladu s prirodom teži užitku ("Svrha ljudskih misli i postupaka je uvijek i jedino užitak", Zib. 2702), koji za Leopardija predstavlja san, želju, predodžbu stvorenu mišlju, ili kao što ističe Antonio Prete, "tendenciju" radije nego datost.¹⁷ Potvrdu pronalazimo i u pjesničkom izrazu: "Jao, od sna napislijetu, / uglavnom, od kog ljepost zbilju satka, / ti si, o misli slatka; / san si i jasna zabluda" (*Misao vladarica* 108-110). U ovoj optici svako zadovoljstvo uistinu je iluzorno, u dvostrukom smislu neostvarivosti i privida: "Najsigurniji užitak u životu je uzaludno zadovoljstvo iluzija" (Zib. 51; usp. Zib. 271). Lirika pruža uvid u slikovitu primjenu vlastite teorije užitka koju razrađuje u intelektualnom dnevniku (Zib. 165-183). U pjesmi *Misao vladarica* (26) susrećemo stih naglašen anaforom o "praznoj nadi u prazne užitke", a u *Mjesečevom zalasku* (49) o "suhim izvorima slasti", dok u *Miru poslige oluje* (31-32) čitamo o osjećaju ugode kao olakšanju nakon minule opasnosti. Užitak s jedne strane ostaje nedostižan jer se uvijek profilira kao budući, postponiranjem u odnosu na aktualni trenutak (Zib. 2549-2550, 2629). S obzirom da biva odgođen, potencijalno može korespondirati s nadom (Zib. 529-532). Iako nadanje smatra superiornim užitku jer uključuje značajku neodređenosti

¹⁷ Antonio Prete, *Il pensiero poetante. Saggio su Leopardi*, Feltrinelli, Milano, 2006, str. 17. Podudarno gledište izražava u *Dijalogu Torquata Tassa i njegovu kućnog duha*: "[...] jer je naslada misleni predmet, a ne stvari. Ona je želja, a ne čin. Ona je osjećaj, koji čovjek samo zamišlja, a ne ostvaruje"; Giacomo Leopardi, *Dijalozi i eseji*, nav. djelo, str. 85.

(*Zib.* 1017), ono sudeći prema kanconijeru uvijek biva razočarano (*San* 78-79, *Svojoj gospo* 39-40, *Silviji* 55, *Ljubav i smrt* 117, *Mjesečev zalazak* 48). S obzirom na preostale vremenske kategorije, Leopardi smješta užitak radije u prošlost (*Zib.* 2685, 3745-3746), što ga postavlja pred zaključak: "užitak je uvijek prošli ili budući, nikada sadašnji, pa ne postoji niti jedan čas pravog užitka, iako se može činiti drugačije" (*Zib.* 3550; usp. *Zib.* 3525). Još jednom nailazimo na shvaćanje da je najsretnije vrijeme ono koje obiluje iluzijama, čemu u rasponu ljudskog života odgovaraju razdoblja djetinjstva i mlađenštva (*Zib.* 85; usp. 1465, 3078). Dječaštvo određuje zrelost pojedinca kojemu kasnije preostaju reminiscencije (*Zib.* 668, 1987-1988, 2598, 4513). Nakon Rousseau koji otpočinje s ovom praksom, Leopardi također pridaje ključnu ulogu djetinjstvu, koje smatra epohom u kojoj je najizraženije nadanje (*Zib.* 137, 278, 515-516, 3078, 3441; usp. *Mjesecu* 13-14). S druge strane, kada je u pitanju odnos prema zbilji, užitak ostaje tek njezinim varljivim aspektom, kao što upečatljivo svjedoči pjesma *Silviji* (60-61): "Kad pojavi se zbilja, / ti, jadna, pade". Nastojanje da se sačuvaju "slatke varke mladosti" te odvrati misao od "gorke istine" (*Grofu Carlu Pepoliu* 122, 140), izražava i sastavkom *Nad drevnim grobnim bareljevom* (33-35).

Sklonost prema melankoliji te objektivne okolnosti (narušeno zdravlje zbog "sedam godina suludog i nadasve očajničkog učenja"),¹⁸ povezani su s doživljajem prerane oronulosti, o čemu pronalazimo brojne tragove u poeziji (*Blagdanska večer* 23-24, *Proljeću* 18-19, *Uspomene* 132-135, *Mjesečev zalazak* 63-65). Osjetivši se potpuno onesposobljenim za užitke,¹⁹ lirsko lice izražava razmišljanje o dokolici koja proizvodi čamu, čemu odgovara dnevnička zabilješka: "Dosada je želja za srećom, ostavljena, takoreći, čistom" (*Zib.* 3715; usp. *Zib.* 2433). Sreća, "jedino za čim hlepi i što ište / priroda smrtnih" iz sastavka *Grofu Carlu Pepoliu* (24-25), kojoj se, dakle, teži kao zadovoljenju neke primarne potrebe (*Zib.* 4517), pokazat će se u konačnici lažnom i uzaludnom (*Zib.* 352). Budući da urođeno i neograničeno traganje za ispunjenjem koje je trajno prisutno u svim živim bićima nužno ostaje neuslišano (*Zib.* 44, 165), ludska duša biva izložena egzistencijalnoj tjeskobi. U ovom obzoru

¹⁸ Iz pisma P. Giordaniju, Recanati, 2. ožujka 1818., u Giacomo Leopardi, *Epistolario*, nav. djelo, str. 183. Već u dvadeset i prvoj godini priznaje istom sugovorniku da ima dojam kraja mlađosti: [...] objeručke držim posljednje ostatke i sjenke blagoslovljenoj i blaženog vremena kada sam se nadao i sanjao o sreći, te nadajući se i sanjajući uživao u njoj, koje je prošlo i nikada više se neće vratiti, sigurno nikada više" (17. prosinca 1819., u isto, str. 354-355).

¹⁹ Dramatični tonovi uočljivi su već u pismu P. Giordaniju, Recanati, 19. studenog 1819.: "Ovo je prvi put da me dosada ne samo tišti i umara, nego uz nemiruje i razdire poput vrlo teške boli; i toliko me plaši uzaludnost svega i ljudsko stanje, kada su zamrle sve strasti, kao što su se ugасile u meni, da sam izvan sebe i čini mi se ništavnim i moje beznade"; isto, str. 350-351.

valja promatrati natuknicu da se zadovoljstvo može sastojati u nepoznavanju istinskih prilika (*Zib.* 326, 351-352, 679), što nas u slučaju spomenute pjesme vraća ideji o potrebnoj obmani, izraženoj u vidu inventivne sposobnosti (*Grofu Carlu Pepoliu* 110-113, *Angelu Maiu* 100-102). Već ponešto izmijenjeno uvjerenje izražava u stihovima: "kad se spozna, makar bila bijedna / ima i zbilja dražest" (*Grofu Carlu Pepoliu* 151-152).²⁰ U širem smislu, metaforičko mišljenje obuhvaća kategoriju "pjesničke istine". Polazeći od iluzija, pjesnik crta i anticipira stvarnost. I na taj način ovdje se ostvaruje prožimanje poezije i filozofije.

Na drugoj razini, motiv boli kao nezaobilazan dio "osjećaja istine" (*Zib.* 349), Leopardijevom pjesništvu nerijetko pridaje elegijski karakter. Budući da pruža zaborav, lirika služi da se ublaži nezadovoljstvo u kasnijoj dobi. Ako živjeti znači gubiti i odvajati se, kao što autor ustanavljuje na tragu Mme de Lambert (*Zib.* 636), a užitak prepostavlja prisjećanje (*Zib.* 4513), poezija podrazumijeva evokaciju koja nije lišena nostalgijske. Tomu je ujedno moguće pridružiti jednu od temeljnih autorovih opservacija o naravi poetičkoga, sadržanoj u dimenziji uspomene (*Zib.* 4415, 4426, 4495). Introspekcija treba ostaviti dojam nepreglednoga i bezgraničnoga, udaljenoga ili drevnoga u vremenskom smislu, te nejasnih i fluidnih prostornih koordinata, prema uvjerenju da nas sve što je određeno i poznato ostavlja nezadovoljnima (*Zib.* 75, 170). Nerealnost želje pokazuje se, međutim, kao pozitivno čeznuće u čuvenoj pjesmi *Beskonačnost*, jer mu se pridaje kreativna vrijednost. Udio mašte te projektivnog karaktera Leopardi dočarava glagolom *fingere* koji poistovjećuje s *immaginare*, što Frano Čale stoga prevodi kao "smisljati", a drugdje i "zamisljati" (*Uspomene* 23-24, 74-76). Pjesnik pritom slijedi Dantov trag, koji također pojmom *fictio* shvaća kao predodžbu, te izjednačuje navedene glagole.²¹ Drugim riječima, *fingirati* u ovom slučaju znači predstaviti nešto samome sebi, stvoriti mišlju vlastiti predmet. Iako hinjeno, lažno prema drugom značenju, pa tako i potencijalno varljivo, prividno, obmanjujuće (*Zib.* 3996), ono što je izmišljeno ovdje ipak nije u opreci prema stvarnosti. Upućuje radije na suštinu pjesničke zadaće koja se sastoji u tvoračkoj sposobnosti, a ne oponašanju (*Zib.* 4358). Suočena s preprekom ("plot"), imaginacija ima ulogu spoznajnog instrumenta jer daje naslutiti neizmjernost prostora onkraj percipiranoga (*Zib.*

²⁰ Paralelizam je uočljiv u stihovima Žuke (114-115) – "na iskren način, / istini posve vjerna" – te u Spomena vrijednim izrekama Filipa Ottomterija: "Zaista, istina nije lijepa. Ipak, sama istina često puta može pružiti poneko zadovoljstvo"; Giacomo Leopardi, *Dijalozi i eseji*, nav. djelo, str. 150.

²¹ Ernesto Grassi, *Moć mašte. Uz povijest zapadnog mišljenja*, prev. M. Häusler, Školska knjiga, Zagreb, 1981, str. 97.

167-172). Na taj način granica između zbiljskoga i imaginarnoga, uobličenoga i amornoga, postaje poveznicom i nastavkom.²²

Poput svetoga Pavla, Leopardi čovjeka određuje ponajprije kao biće žudnje (*Zib.* 59). Neprestano evociran pri obraćanju ženskim likovima (Silvia, Nerina, Elvira, Aspasia), motiv ljubavi mjestimice poprima razmjere sveprisutne, slatke i moćne zamislji (*Misao vladarica* 69-87). Na drugom mjestu, uočljiva je dramatizacija ljubavnog osjećaja, prikazanog u oponziji prema Tanatosu, kao u stavku *Consalvo* (99-100), te osobito *Ljubav i smrt* (6-7).²³ Dijalektika ljubavne želje koja se nadahnjuje udaljenošću ne uspijeva doći do ispunjenja ili pružiti utjehu (*Angelu Maiu* 129, *Prva ljubav* 3, 7). Preuzimajući modernu terminologiju, mogli bismo ustanoviti da Leopardijeva lirika nikada ne nastoji izraziti onu nedohvatljivu i nepriopćivu kategoriju koju Barthes označava kao *jouissance*.²⁴ Dosljedno svojoj "očajničkoj filozofiji" (*une philosophie désespérante*) iz pisma L. De Sinneru 24. svibnja 1832., koju eksplicira na primjeru pjesme *Brut mlađi*,²⁵ autor ne predviđa mogućnost ublažavanja proživljenog iskustva. Gradeći liriku na osciliranju između želje i udaljenosti, predmet ljubavi pokazuje se kao odsutan ili izgubljen, dajući povoda za estetizaciju emotivnog doživljaja. Za opis kasnijih lirske sastavaka prikladna je također kritička ocjena o Leopardiju kao pjesniku ljubavnog otrežnjenja.²⁶ Posrijedi je autorova svijest o protuslovlju koja se svodi na produženu misao: živjeti znači voljeti, voljeti znači željeti, ali nesreća proizlazi iz nemogućnosti da se zadovolji želja. Razlog disonance valja potražiti u kontekstu cjele ovog misaonog sustava, te pobliže promijenjenog odnosa prema prirodi u zreloj fazi.

Ukoliko je u prethodnim razmatranjima mogao tvrditi da u prirodnom sistemu ne postoje kontradikcije (*Zib.* 375), sada više ondje ne prepoznaće smisao jer smatra neodrživima pokušaje postizanja sreće ili osobnog usavršavanja (*Zib.* 379; usp. *Osamljenički život* 17-20).²⁷ Stremljenje prema sreći, koje je kanonizirao Aristotel, osjećeno je nužnošću u prirodi, bez mogućnosti nadilaženja uzročno-posljedične uvjetovanosti. Sve je ulančano i podređeno jedno

²² Remo Bodei, *Le forme del bello*, Il Mulino, Bologna, 1995, str. 43-44.

²³ I Tim Ujević svojedobno je potražio nadahnucu u Leopardijevim topoima ljubav/smrt, mladost/starost, kao što je pokazao prilog Frane Čale, *Leopardiev udio u kulturi Tina Ujevića*, u *Hrvatsko-talijanski književni odnosi*, nav. izd., str. 167-181.

²⁴ Roland Barthes, *Le plaisir du texte*, u *Oeuvres complètes IV*, Seuil, Pariz, 2002, str. 231 i 251.

²⁵ Giacomo Leopardi, *Epistolario*, nav. djelo, sv. II, str. 1913.

²⁶ Gino Tellini, *Leopardi*, nav. djelo, str. 300.

²⁷ O nesreći kao tematskoj riječi *Povijesti ljudskoga roda*, kao i poetičkim implikacijama, v. Sanja Roić, *Pensiero, forma letteraria, espressione: Leopardi e Vico*, u *Leopardi, poeta e pensatore*, ur. S. Neumeister i R. Sirri, Guida, Napulj, 1997, str. 143-145.

drugome, ali nema svrhovitosti poput, primjerice, Tommaseove ideje kozmičkog jedinstva nadahnute potrebom za univerzalnim skladom. Umjesto toga, Leopardi dolazi do praga dijalektičkog koncepta: "Očigledno i neosporno proturječe u redu stvari i načinu postojanja, strašno proturječe, ali zato ništa manje istinito: velika tajna, koju nije moguće objasniti drugačije nego niječući [...] svaku apsolutnu istinu ili lažnost, te odustajući na stanovit način i od načela spoznaje, *non potest idem simul esse et non esse*" (*Zib.* 4129). Nepomirljiv kontrast koji ne stvara misao, nego se nalazi u prirodi (*Zib.* 4099, 4204), definitivno produbljuje pesimističko poimanje. No, u pitanju je istodobno potvrda Leopardijevog sistematičnog mišljenja, budući da aporija postoji samo u kontekstu sustava koji nastoji sačuvati dosljednost s logičkog stajališta.

Nekoć izvor zadovoljstva i impuls prema pjesničkom stvaranju, pojam varke u međuvremenu je osjetno izmijenio ulogu (*Silviji* 36-39). Ipak, moguće je primijetiti da ono što naziva iluzijom u ranijoj fazi već u sebi sadrži ideju protuslovlja i neautentičnosti, kao intrinzičnu karakteristiku, a ne akcidentalno svojstvo.²⁸ Leopardi postupno gubi povjerenje, no pozitivno viđenje prevlada do 1822-1823. godine. Zbog drugačijeg konotiranja naravne dimenzije, traganje za beskrajem zatim se promeće u spoznaju o "beskonačnoj uzaludnosti svega" (*Samom sebi* 16). Priroda je nadalje prikazana kao ravnodušna i mačehinski okrutna prema svojim stvorenjima (*Zib.* 4485-4486, 4511), a tijek zbivanja interpretira se kao neiscrpan stvaralačko-destruktivni *circulus vitiosus* (*Palinodija markizu Ginu Capponiu* 161-164). Odатle slijedi proturječe prema kojem su sva bića prirodno u stanju patnje ("živ i nesretan su gotovo sinonimi", *Zib.* 4137), jer su bez krivnje ili znanja izloženi životu (*Nad drevnim grobnim bareljeffom* 77-78, 107-109). *Souffrance* kao univerzalno načelo proizlazi iz odsustva smisla u svijetu gdje je jedino izvjesna prolaznost (*Blagdanska večer* 28-30). Prema neumoljivim prirodnim zakonima nije moguće živjeti tako da se ne povrijedivi drugoga ne nastrada (*Zib.* 4174-4177). Iz ove perspektive, priroda djeluje nedodirljivo i čovjek joj se ne može suprotstaviti, u skladu sa zornim opisom iz *Dijaloga Prirode i Islandanina*. Osim neizbjježne otuđenosti, valja konstatirati da uvjerenje o nedužnosti, koje je prepoznatljivo u pozadini,²⁹ nije strano duhu epohe, budući da se do 18. stoljeća povijest doživljava kao sistem u kojem je djelovanje pojedinca ograničeno, a prirodni okviri nepriskosnoveni. Kada je riječ o odnosu čovjek/okolina, Leopardi još može odgovornost za nepovoljnu ekološku situaciju pripisati prirodi kao na

²⁸ Roger Scruton, *Kant*, u *German Philosophers. Kant, Hegel, Schopenhauer, Nietzsche*, Oxford University Press, Oxford, 1997, str. 54.

²⁹ Anna Dolfi, *Ragione e passione. Fondamenti e forme del pensare leopardiano*, Bulzoni, Rim, 2000, str. 20.

početku Žuke, jer ostaje usredotočen na položaj žrtve u kozmičkoj perspektivi, što oslikava konciznim sudovima (173, 190-191). Uvidjevši "sveopću bijedu ljudskog položaja" (*Dijalog Prirode i Duše*), iskazuje otvorenost za komunikaciju sa živućim u svijetu u cjelini (*Pohvala ptica*). U tomu smislu, Leopardijeva antropološka analiza pokazuje se lišenom isključivosti i osjetljivom prema licima drugotnosti. Zaokupljen etičkim i ideoškim premisama dijagnosti- cirane situacije, u intelektualnom dnevniku opsežno komentira nejednakost i egoizam (*Zib.* 463-465, 670-672), koje smatra izraženijima među svojim suvremenicima (*Zib.* 1100, 2273). Nameće se stoga apologija osamljenosti, koja međutim isključuje mizantropiju (*Zib.* 4428). Na individualnom planu, pronicljivo uočava da nedaća, koja nadilazi *physis*, čini neosjetljivim za onu drugoga (*Zib.* 3272-3273, 4287). Iznosi ujedno lucidnu pretpostavku o ulozi suošjećanja, u obliku jedine ljudske kvalitete bez samoljublja (*Zib.* 108), kojem odgovara kršćanska vrlina *pietas*.³⁰

Ova lirika esencijalnog rječnika, doživljaja u većoj mjeri nego slika, koja ostaje uzorom stilske minucioznosti, pokazuje se otvorenom za filozofska pitanja poput ambigviteta zbilje s obzirom na odnos iluzije i istine, slobodnog djelovanja i nužnosti, pojedinca u sferi prirode. Blizak romantičarima zbog uloge osjećaja i načina proživljavanja, a pritom klasicističkih uvjerenja, Leopardija odlikuje i opredjeljenje za ideju čovještva (*Zib.* 2493), u skladu sa shvaćanjem da dostojanstvo postojanja prepostavlja svijest o vlastitom položaju.

³⁰ Usp. Giuseppe Ungaretti, *Sur Leopardi*, Fata Morgana, Saint-Clément-de-Rivière, 1998, str. 16-18.